

WERNITZER JULIANNA

Minden megvan

Ottlík Géza-emlékkiállítás a Petőfi Irodalmi Múzeumban

A Petőfi Irodalmi Múzeum a 2012-es év során megrendezett kiállításával és a kiállításához kapcsolódó programsorozatával emlékezett meg Ottlík Géza, a 20. század egyik legjelentősebb polgári író-egyénisége születésének 100. évfordulójáról. A tárlat címét Ottlík *Minden megvan* elbeszéléskötetéből kölcsönöztük, amely utal az írói életmű egységére, az ottlíki próza szövegeinek többrétűségére, ám nem utolsósorban arra is, hogy az író szinte teljes tárgyi hagyatéka a Petőfi Irodalmi Múzeumban van meg. Őrizzük bútorait, ruháit, írógépét, könyvei egy részét, fotóit, képeslapjait, őrzünk róla készült műalkotásokat, birtokunkban vannak róla készült hangzó- és képanyagok. Célunk tehát az író és az életmű komplex, lehető legteljesebb bemutatása volt.

A kiállítás fogadófalja

A címmel ugyanakkor azt kívántuk sugallni, hogy az író életműve és karizmatikus személye a mai olvasó számára – hiányérzetet nem hagyóan – teljes egészében elismert. Ottlík műve azt a polgári, intellektuális vonulatot folytatja, ami a *Hét* körének a kezdeményezéseire épül és a *Nyugat* köréből Kosztolányi Dezsővel, Márai Sándorral folytatódva ér el egészen a máig. Életműve mérföldkő a magyar

próza alakulástörténetében. Az *Iskola a határon* nemcsak folytatása a két világháború közötti magyar polgári regény hagyományának, hanem a hetvenes évek prózai fordulatának előkészítője is. A sok tárgy, fotó mellett az író szellemi hagyatékát, kéziratait az Országos Széchényi Könyvtárban kutattuk Lengyel Péter író engedélyével, a gazdag anyagból kiválasztva néhány eddig még nem látott kéziratot, rajzot a kiállításba. A tárlaton az író valamennyi megjelent művét áttekintve olyan szövegrészleteket használtunk fel, amelyek az ottlíki életmű legfontosabb gondolatait: többek között a létezés értelmének kutatását, az emberi és írói tartás felmutatását, a nőkhöz való viszonyt, a nyelvhez és az íráshoz fűződő gondolatokat, a matematika, valamint a játék, illetve a sport és a világ közötti összefüggések felfedezéseit idézik. Az idézetekkel és rövid magyarázó szövegekkel nem kizárólag az *Iskola a határon* című regény, de a *Buda*, a *Próza*, a *Hajónapló* és számos elbeszélés, valamint levél is ismertté válhatott a látogatók számára. A terekben eredeti Ottlík- bútorokat, relikviákat, tárgyi dokumentumokat, fotókat, hang- és videó-anyagokat, valamint ezekhez szo-

rosan kapcsolódó primer és szekunder szövegeket helyeztünk el a kiállítási koncepció szerint. A kiállítás számtalan olyan eddig be nem mutatott tárgyat, kéziratot, képeslapot vonultat fel, amely egyértelműen az Ottlik kultusz erősítését kívánja szolgálni. A kiállításban több apró, Ottlikkal kapcsolatos személyes történetet is kibontunk, amelyek szintén a kultuszt erősítik.

A két terem térbeli elrendezésének elvét egy, a *Budában* talált részlet adta. Medve gépével felvételeket készít a regény narrátora, majd kibukik belőle a felismerés: *levegős labirintus*. Ilyen számára a világ. A *levegős labirintus* a látványtervben és a termék végleges beépítettségében is érvényre jut. A kisebb, bevezető térben Ottlik dolgozószobája kapott helyet, azaz a műhely, ahol a művek, a „minden” megszületik. A plexiüveg fal mögé került íróasztala, fotelje, használati tárgyai. E szoba „tükre” a szemben lévő falon az az amatőr videó-felvétel, amely Ottlik Géza utolsó otthonát pásztázza végig. A felvétel részletei Keserű Ilona 1990 novemberében, Ottlik lakásában készített videofelvételéből származnak. A belépővel szemközt pedig az író életrajza olvasható.

Ottlik Géza dolgozószobájának rekonstrukciója

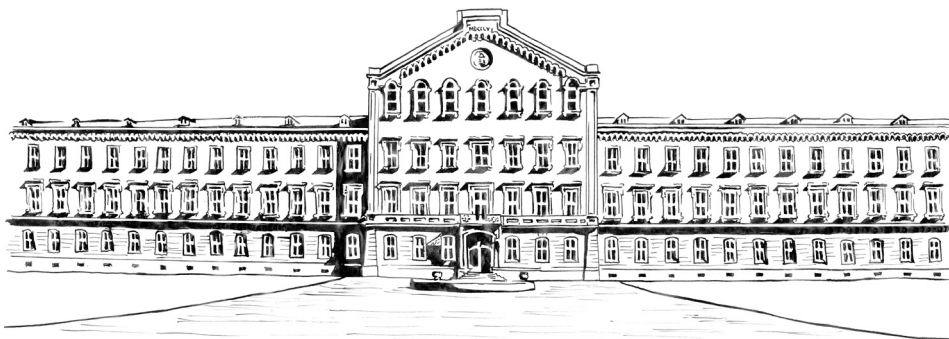
Ottlik Géza írógépe az író halála után készült videófelvételen

A második teremben körbe a falakon fotók, grafikák, kéziratok, dokumentumok, illetve festmények szalagcsíkja helyezkedik el szemmagasságban. A szalagcsík a biográfiát követve mutatja be Ottlik Géza életét, kapcsolatait, utalásszerűen műveit a „babacipőtől a *Hajnali háztetők* filmcsapójáig”.

Ottlik Géza katonaiskolai éveit bemutató falsík fotókkal, relikviákkal, kéziratok rajzokkal

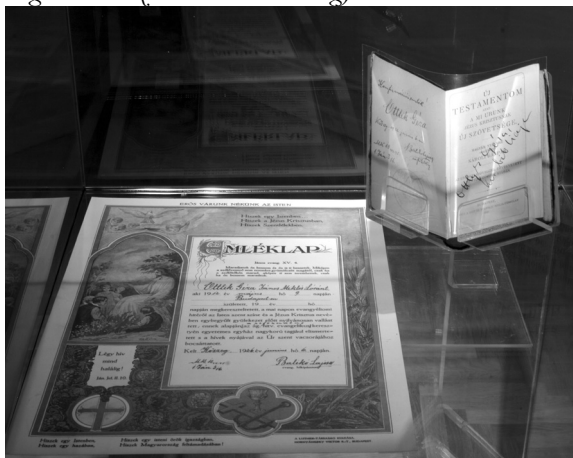
A kiállítás végét a recepciónak szenteltük. Itt kaptak helyet az Ottlikot méltató kortársak idézetei és az a vetítőszoba, ahol az Ottlikkal és Ottlikról készült hanganyagok és videó-felvételek láthatóak, illetve hallhatóak. A fal teljes hosszában az Ottlik életében központi szerepet játszó iskola, a kőszegi katonai alreál épülete szolgál háttérként. E tereket két videó-installáció tördeli részekre, melyek az író gyermek- és felnőttkora fotóit mutatják be.

Kisgrafika a katonaiskoláról

A második terem terében nyolc szimbolikus jelentőséggel felruházott tárgyat, illetve tárgy-együttest emeltünk ki üvegtárlóban. A köréje épülő levegős, áttetsző úgynevezett *szövegsátorok* lehetőséget nyújtottak a kiválasztott tárgyaknak megfelelő témák interdiszciplináris kibontására: hit, nők, matematika, sport, utazás, írói tartás és a nyelvhez való viszony.¹ A kiállítás – az írói életmű bemutatása mellett – az élet és a művészet közötti átjárásokra is fel kívánta hívni vizuális megoldásaival a figyelmet. A fontosabb témákat kijelölő és behatároló plexilapok áttetszősége, tisztasága ugyanakkor az ottliki szöveg jellegére is rájátszik. A kiállítás tételrendezésével, áttetsző megoldásaival újabb finom textúrákat, egymásba tükröződések hozott létre, melyek nemcsak a téma kibontását segítették, hanem interaktív módon a látogatók aktív szerepét is hangsúlyozták. A nyolc téma kibontásának leírásai a következők:

1. *Hit – megjelenített tárgy: Ottlik gyermekkori Bibliája – szekunder szöveg Ottlik vallásosságáról – idézetek Ottlikétől e tárgyban.*

Tároló Ottlik gyermekkori bibliájával

Az *Iskola a batáron* fejezetcímeiben visszatérő latin nyelvű feliratot, amely a kőszegi úgynevezett sgrafittós ház homlokzatán olvasható, az irodalomtörténet a regény mottójaként, jeligéjeként is szokta értelmezni: *Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei.* (Az Újszövetségben: „Annak okáért tehát nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené.” – *Pál levele a Rómabeliekhez*, 9,16.) E sorokat Ottlik Géza 1926-os konfirmá-

¹ Kovács Ida a hit, nők, írói tartás, látásmód, Wernitzer Julianna a matematika, sport, utazás, nyelv témájához tartozó, jelen tanulmányba beidézett szövegeket írta a kiállítás számára.

ciójára kapott Károli-bibliájában vonallal emelte ki. A mondat, mely szerint a kegyelem Istennél van – akár erőlteti az ember a világi dolgokat, akár menekülni próbál előlük – azt a következtetést sugallja az *Iskola a határon* olvasói számára, hogy végeredményben nincs uralma felettünk semmiféle földi hatalmasságnak és erőszaknak, belső szabadságunk minden körülmények között megőrizhető, s Ottlik még hozzáteszi: és meg is őrizendő. A *Biblia* fölé kerülő szövegsátor másik felét az Ottliktól származó idézetek alkotják, melyből egyet emelnék ki: „Van valamilyen hatalom, amelyik mi magunknál is jobban ügyel lelkünk méltóságára; s amit mi gyarló-tévetegen kirakosgatunk, azt ő rendre eligazítja.” (*Minden megvan*)

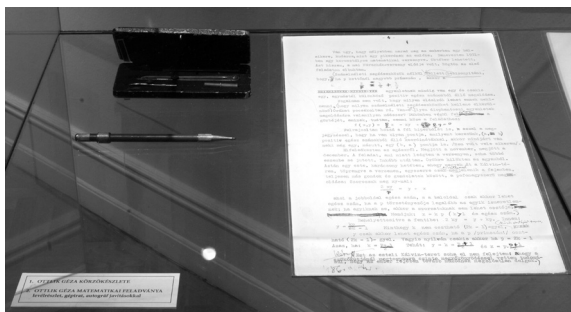
2. *Nők – fotók az életében fontos szerepet játszó nőkről, mint édesanyja, nővére, felesége – szekunder szöveg a nőkhöz való viszonyáról – Ottlik idézetei e tárgyban*

Tároló Ottlik édesanyjának, nővérének, feleségének fotóival

Ottlik nőkhöz való viszonyát alapvetően meghatározza, hogy kisgyermekként elveszíti apját, s ezt követően anyja, nagyanja, felnőtt féltestvére, Pálma, valamint dajkája dédelgető szeretettel veszik körül. 11 éves, amikor anyja beírattja a kőszegi katonai alreáliskolába, ahol a kiskamasz gyermek életében hatalmas változás történik: magára maradva kell megtalálnia helyét egy szigorú szabályok szerint működő zárt gyermekközösségben. A gyermek Ottlik számára végül megszokottá lesz az iskola világa, és megszületik benne az egymásra utaltság és az összetartozás közösségi érzésének az a különös keveréke, amelyről az *Iskola a határon* elbeszélőjeként úgy fogalmaz, hogy az a valami „talán kevesebb a barátságnál és több a szerelemnél”. Feleségéhez (a *Budában Márta*), akivel 40 évig él házasságban, ez a szó legnemesebb értelmében vett bajtársias szeretet, emberi szövetség köti. Az idézetek sorából egy a gyermekkorból: „A kényeztető és elfogult anyai szeretetet nagyon rendjén valónak tartottam, sőt, csakis ezt tartottam rendjén valónak, semmi mást. Még ma sem tudok okosabbat mondani, csak azt, hogy soha függetlenebb, magányosabb, méltóságosabb, egyszóval férfiasabb életet nem éltem, mint tízéves koromig.” (*Iskola a határon*) Egy másik pedig a felesége halála után: „82. febr. 7. Vasárnap. – Két és fél éve írom mindennap ezeket a cédulákat. Mióta nincs kinek elmondani a dolgokat. Nem gyász, bánat van bennem, hanem fuldokló harag, átkozódás, hogy elvették tőlem ezt a lányt – az enyémet. Ezért nagyon megfizet majd valaki. Aki abbahagyta velem az úgynevezett »életem« folytatásához szükséges, s egyáltalán, az áttekinthetőségéhez elégséges csodáit.” (*Buda*)

3. Matematika – Ottlik körzőkészlete – egy kéziratlap javításokkal – Ottlik és a matematika viszonyáról szóló szekunder szöveg – kísérő primer idézetek

Tároló Ottlik körzőkészletével

Amikor Ottlik 1930-ban jelentkezik a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára, két bölcsész és egy természettudományi szakot választ magának, de a párosítást nem engedélyezik. Dühében kihúzza az első kettőt és matematika–fizika szakos hallgató lesz. Később élete egyik legbölcsebb tettének ítéli döntését, hiszen már akkor sejti, matematika nélkül nincs filozófia, filozófia nélkül pedig költészet, irodalom. Az egyetemen a nagy hatású, iskolateremtő Fejér Lipót professzor tanítványa, aki e végtelenül szigorú tudomány axiómáival ismerteti meg. E tudását az élet minden területén kamatoztatja. Bár Ottlik sohasem foglalkozik hivatásszerűen a matematikával, írói pályájának alakulását mégis döntően befolyásolja a tudományág sajátos nyelve, a matematikai logika, az élet és így az irodalmi mű szakadozottságának metafizikai problémája. Itt szerzett ismereteiben megerősítést talál filozófiai sejtéseire, ami a művészet lényegének értelmezésében is befolyásolja. Életművét az az algoritmusosságban rejlő törvényszerűség határozza meg, melyet írói módszerében is szigorúan érvényesít: az író, ha nincs mit mondania, akkor hallgasson. Ez a „földtani türelem” az íróban rejlő kép, az adekvát forma megtalálásának eszköze, egy-egy mű keletkezésének lényege. A témához kapcsolódó idézetek egyike, amely a kiállításban olvasható: „[...]a matematika messze fölötté áll minden evilági és túlvilági hasznossági kritériumnak, akárcsak a művészet. Ettől még véletlenül hasznuk is lehet, mind a kettőnek: szerintem csakugyan, véletlenül mind a ketten az emberiség létét, életben maradását biztosítják. De persze, ha nem tennék, vagy az ellenkezőjét tennék, akkor is azok lennének, amik, s éppoly elpusztíthatatlanok. Talán láttam hasznát annak a lélektani »algoritmus«-nak, amit a matematikustól lestem el. Például, ahogy már említettem, hogy az író hallgasson, ha nincsen semmi mondanivalója.” (*Félbeszakadt beszélgetés. Próza*)

4. Sport – Ottlik bridzsasztala eszközökkel, bridzsrovatával – a sport jelentősége Ottlik életművében – választott idézetek

Ottlik Géza szerette a stopperrel, centiméterrel mérhető eredményeket, a mérhetőség mögött rejlő igazságot. Az idő, a táv, a teljesítmény, a fair play, a tiszta eszközökkel játszott mérkőzés, a játék szellemének tisztelete, a csapatszellem, a vereség elviselésének megtanulása és a győzelem mámore nemcsak a sportpályákon és a bridzsasztal mellett ragadja meg, hanem egész életpályáján és műveiben is végigkíséri. A sport a katonaiskolában a szabadulás, a „kegyelmi állapot” elérésének egyik lehetséges útja. Így válik az intézet egyik legjobb magasugrójává, a katonai főrealban

Tároló Ottlik bridzsasztalával

nyekről, a hetvenes évektől aktív játékosként bejárja Európát. Komolyan foglalkozik a bridge elméletével, könyvet ír róla angol nyelven, élete végéig jegyzeteli és gyűjti a licitek és lejátszások tanulságait. Íróként ugyanaz az önmagával szemben felállított mérce, igényesség, a tökéletesség iránti vágy hajtja, ebből fakadhat művei folytonos újraírásának kényszere is. Hiszen amit az író kimond, az sohasem lehet kevesebb az igazságnál. A hozzárendelt idézetek egyike: „A játék méltósága – ami már »felnőtt« dolog a gyerekekben is – talán az, hogy minden játék, lényegében, vagyis szabályaiban, előírásaiban, szerkezetében: szellemi konstrukciója az embernek, tehát valami, amiben anyagi kötöttségünk fölé emeljük magunkat. Szabályaival, »jogszokásaival«, szigorával, előírásaival minden játék fenntartás nélkül tisztaságra törekszik – sportszerűségre, korrektségre, sőt erkölcsi kényességre.” (*Hosszú beszélgetés Hornyik Miklóssal. Próza*)

5. Utazás – Ottlik bőröndje képeslapokkal – a megismerés lehetőségeiről szóló szövegszerű idézetek Ottlikről

Ottlik Géza szeretett utazni. Írói világában az utazás nem csupán a távolság legyűrésének, az ismeretszerzésnek, a világ látványának közvetlen eszköze, hanem az átjárhatóság, a szabadság szimbóluma is. A katonai alreálban ez a vakáció kezdete, a növendékek átszállójegye a civil világba. Az utazás a választás szabadságának mámore, az ember alanyi joga. Az öntudatlan nézés, látás, hallás, a fokozott érzékenység és friss fogékonyság terepe, csakúgy, mint ahogy a gyerekkor vagy az olvasás. A háború utáni időszak önkéntes száműzetésében Ottlik nem publikál és nem is utazhat. Gödöllői otthona menedékké, fordítói műhellyé alakul. A világirodalom remekait fordítva a könyvek, a képzelet világában utazik, szabadon „bejárva” Dickens, Waugh vagy G. B. Shaw műveinek színtereit. 1960-ban mehet ismét külföldre, amikor kiváló fordításaiért meghívást kap a brit kormánytól Angliába. A londoni út mély nyomokat hagy benne, magával ragadja a kinti világ. Ettől kezdve az utazás ismét élete része: Európa számos országában megfordul, Svájcban, Olaszországban, az NSZK-ban, Ausztriában, Franciaországban, Dániában tölti idejét, nyaral, barátokkal találkozik vagy bridgeversenyekre jár. Ezekben az években többször átéli utazó magánemberként a külföldi utak szabadságának „hülye boldogságát”. Az

idézetek egyike: „Álltam egyszer ebben a kapuban márciusban, utazás előtt voltunk, és ráismertem egy előbbi márciusra: és most ráismertem erre a régebbi ráismerésre. Vagy valamire, aminek még a halmazállapotára, még a mivoltára sincs szó az emberi nyelvben. Érzés, állapot, éghajlat? Főnév, jelző, ige, határozószó?” (*Minden megvan*)

6. *Írói tartás – Ottlik zakója – az Ottlik által képviselt értékek, szerepe a próza megújulásában – idézetek*

Ottlik Géza az 1980-as évek elején – 70 évesen – az új magyar próza nemzedékének egyik ünnepelt írójává vált. Az elismerés mind a közönség, mind a szakma részéről személyiségének is szólt, nem csupán műveinek. Ottliknál – ahogyan Esterházy Péter fogalmaz – „minden megvan”, azaz őrzött, konzervált és felmutatott egy számára örök érvénnyel bíró értékrendet, ami mellett egész életén át kitartott. Ismerte a szabályok és a szabadság korlátait. Megmaradt háború előtti budai úriembernek, aki ifjúkorában mind a katonaiskolában, mind matematika szakos egyetemi hallgatóként életre szóló tanulságokat szerzett. Ottlik megtanult kétkedni, a történeteket új és új megvilágításba helyezni, megtanulta a hatalomtól való különállást, megtapasztalta, hogy olykor semmi sem érvényes, ám tetteink következményeit vállalnunk kell, ahogyan bensőnk érinthetlenségét, érzéseink függetlenségét is mindig meg kell őriznünk. A zakóhoz kapcsolódó idézetek egyike: „Az író [...] visszaállítja a szemléletes állapotot, ahonnét a vélemények eredtek. Előlről kezdi a világot. Tulajdonképpen a hallgatás és a szó határzónáján tartózkodik, a senkiföldjén, s csak be-betör a nyelvbe, a tér-idő-anyag rögzíthetőségébe, azzal, amit át tud menteni a nyelven inneni tartalmakból. Aztán megint elhallgat.” (*Az író hallgatása. Próza*)

Tárolók Ottlik utazóbőröndjével és zakójával

7. *Írói látásmód – Ottlik fényképezőgépe, fotópapírok, fotók – az emlékek megragadásának módjáról készült szövegszerkesztés – idézetek a szerzőtől*

Ottlik írói látásmódjának egyik fontos eleme az emlékek megragadásának módja. A múltbeli, leginkább képekben rögzült élmények előhívása, s ezek elegyítése az ön reflexióval és a fantáziával mint-egy munkamódszerévé lesz. Ezzel előtérbe kerül és felértékelődik az emlékezet alkotó szerepe. A múlt egymásra rakódott képei, s a hoz-

Tároló Ottlik fényképezőgépével

A pontosabb elmondhatóság igényli az emlékek állóképben való rögzítését. Ennek kifejezését az író a fotó és a nagyítás fogalmak metaforaként való használatában találja meg. A fényképek valóságos tárgyként is megjelennek Ottlik írásaiban: az *Iskola a határon* növendékeiről a városi fényképész készít felvételeket, így tudja majd később felidézni Bébé barátjának, Medvének gyermekkori arcvonásait. Maga Bébé – ahogyan Medve is – fényképez, s amikor kezébe kerül az egyik kép részletnagyítása, elraktározott emlékei megelevenednek. A *Budában* is szerephez jut a fotó, de itt a feltörő emlékek szándékos elterelésének technikáját választja az elbeszélő, amikor Márta halála után egy róla készült régi fényképre pillant. A tárgyakhoz és a szöveghez kapcsolódó idézetek egyike: „Néző vagy az ingyen moziban. Aztán belekerülsz, ideiglenes látogatónak. Jó, fogadjuk el. Tapasztalatokat gyűjtesz és rendezel, hogy küismerd magad benne. Vannak szemlélhető mintáid, rápróbálgatod őket az újabb és újabb tapasztalataidra.” (*Buda*)

8. *Ottlik írógépe, kéziratlap az Iskola a határból – Ottlik nyelvhez való viszonyáról szóló szekunder szöveg - idézetek*

„Nem jók a szavak.” A világ megragadhatósága, az emberi nyelv kifejezési elégtelensége, az érzelmek közölhetetlensége az ottlikai életmű központi kérdései. A nyelv valóságteremtő erején keresztül létrejövő világ csak azzal együtt létezik, aki szemléli. A szóval szemben érzett lényegi bizalmatlanság Ottlik egész pályáját meghatározza. Az érzékelés, a nézés, a szavakon túl létrejövő megértés az *Iskola a határon*ban csakúgy, mint más műveiben, döntő szerepet játszik. Íróként érzi, fogalomalkotási rendszerünk elégtelen a valóság összetettségének megragadására. Ottlik teoretikusan is többször megfogalmazza kételyeit: a regényről írt tanulmányában azt a paradoxont fejtegeti, hogy miközben a regény nyelven inneni tartalmakat próbál kifejezni, nyelven túli, fiktív valóságokat teremt. Szavakból épül, ám képes kifejezni olyat is, amit maguk a szavak nem tartalmaznak. A hallgatásközeli lényeg csak az igazán nagy művek sajátja. A regény folytonosan keletkező, szakadatlan készülő szövésminta, az író pedig – mondja önmagának, tanítva akaratlanul is nemzedékek sorát – ebben a helyzetben nem tehet kevesebbet, minthogy a hallgatás és a szó ha-

zá kapcsolódó érzések a szövegekben olykor egyértelműen a távoli vagy közeli múltra, vagy éppen a jelenre vonatkoznak, máskor azonban egymást váltogatva, különböző idősíkokban jelennek meg, esetleg időtlenek. A múltó idő folyamatosságának figyelemmel kísérésére és az emlékek elraktározására irányuló szándék fejeződik ki magát az életet jelképező hasonlatában is: „Mint néző kezdjük [...] az ingyen mozit, ahová belöktek”.

Tároló Ottlik írógépével

emlékezésein keresztül bemutató virtuális kiállításunk, melyet Kelevéz Ágnes és kollégái készítettek, az Ottlik-emlékkiállításához kapcsolódik egy szeptemberben induló okos-telefonos alkalmazású irodalmi séta is a *Hajnali háztetők* nyomán, melyet a Moholy Nagy Művészeti Egyetem Kreatív Technológiai Laborjával és a Magyar Tudományos Akadémia Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézetével közösen dolgoztunk ki. Kiállításunkkal arra törekedtünk, hogy írói világának gazdagságát ember és mű, szöveg és kontextus, tárgy és történetmondás kontextusában, jól tudva a vizuális megjeleníthetőség határait, mind teljesebben érzékeltessük, hogy elmondhassuk Ottlikkal szólva, amit „ismert valaha, megvan sértetlenül.”

tárán újakezdi a világot, igyekezve eredeti épségét és teljességét visszaállítani. Megtanul a nyelv hatalmas sínrendszerének ellenállni, hogy ne oda utazzon rajta, ahová viszi. A kontextusba állított tárgyhoz kapcsolódó idézetek egyike: „Minél jobban ritkulnak a szavak, annál jobban sűrűsödik az igazság; s a végső lényeg a hallgatás táján van, csak abba fér bele.” (*Iskola a határon*)

E kiállítással egy időben nyílt az Ottlik Gézát a kortársak

A kiállítást rendezte: Kovács Ida művészettörténész, Wernitzer Julianna irodalomtörténész

Látványterv: Kemény Gyula

Tipográfia: Mihalkov György

Grafika: Illés Anna

Hang és videó-technika: Badak Ferenc

Videó, animáció: Vargha Márk Péter

A kiállítás megtekinthető: 2012. május 22. – 2013. január 30.